

GUERRA, FRONTERA I ABSOLUTISME (GUERRA GRAN, GUERRA DEL FRANCÈS I –DE REÜLL– GUERRA DE SUCCESSIÓ)¹

LLUÍS ROURA I AULINAS

Catedràtic d'Història Moderna a la UAB

Una frontera no és pas una realitat natural, sinó una fabricació artificiosa que respon a interessos concrets, que tant poden ser d'ordre polític com ideològic, econòmic, religiós, cultural o simbòlic. I en tots els casos la frontera esdevé sempre un espai identitari complex i contradictori, que defineix simultàniament factors i dinàmiques de separació, d'unió i d'interrelació.²

Des d'un punt de vista polític, la creació de la frontera respon principalment a la voluntat de fixar uns límits territorials de sobirania; i, tanmateix, –o potser precisament per això– la idea de l'existència d'unes suposades fronteres naturals entre els estats va adquirir una particular rellevància en el marc de l'absolutisme monàrquic. Pel que fa a Catalunya, és prou sabut que aquesta idea va tenir una especial repercussió a partir del regnat de Lluís XIII de França (i de la monarquia espanyola de Felip IV), culminant en l'establiment dels límits que es van fixar en el Tractat dels Pirineus i que separaven sota sobiraniaes distintes el Principat i els Comtats del nord. A partir d'aquell moment, la idea de frontera entre els sobirans francesos i espanyols va assumir els Pirineus com a límits «naturals». Tant la mutilació dels territoris catalans que va suposar la pau de 1659, com la idea

¹ Aquest text forma part del «Proyecto de Investigación del Ministerio HAR2008-03291/HIST» i s'emmarca dins de les línies de treball del «Grup d'Estudi de les institucions i de la societat a la Catalunya moderna (segles XVI-XIX. Grup de Recerca Consolidat. 2009 SGR 00318)»

² Vegeu, sobre el tema, el dossier «L(a)frontera. Història, Pensament i Paisatge» a *Manuscrits*, n. 26 (2008), i també C. Mazauric i J.P. Rothiot (dir): *Frontières et espaces frontaliers du Léman à la Meuse. Récompositions et échanges de 1789 à 1814*, Nancy 2007, PUN.

borbònica del 1701 de considerar que havien deixat d'existir els Pirineus, en són proves ben clares. De la mateixa manera que la decisió de Napoleó d'annexionar els territoris al nord del riu Ebre, es formulava preveient la conveniència estratègica de substituir una frontera natural –la dels Pirineus– per una altra, no menys «natural» –la de l'Ebre.

Probablement, la prova més òbvia de la continuïtat, així com de l'artificiositat, de la frontera «natural» la trobem reflectida, a banda i banda de la ratlla, per l'establiment d'un rosari de forteses que havien de vetllar pel seu manteniment enfront de qualsevol amenaça. A la Catalunya *francesa* la febre de la construcció i remodelació de forteses de la segona meitat del segle XVII (Vauban va intervenir a Perpinyà, Cotlliure, Portvendres, Bellaguarda, els Banys, Prats de Molló, Montlluís i Vilafranca) es va produir precisament després de la divisió del territori pel mencionat Tractat dels Pirineus. Com a rèplica, la monarquia espanyola va actuar al sud de la nova frontera amb el mateix criteri, però amb el retard d'uns quants decennis –derivat, en part, de la situació de crisi i de les conseqüències de la Guerra de Successió–. Així, es van restaurar, reformar o construir de nou, els baluards militars de Roses, Figueres, Berga, Cardona i Castellciutat, inspirats també en Vauban i els seus deixebles. Tanmateix, a partir de la guerra de Successió, es barrejaven la voluntat de subjecció del territori català amb la importància fronterera dels Pirineus. De manera que les actuacions fetes al castell de Montjuïc de Barcelona i, sobretot, la construcció de la Ciutadella, responien tant a un plantejament com a l'altre, especialment pel pes de la convicció política i militar que no hi podia haver control de Catalunya i, per tant, tampoc de la frontera, si no se'n controlava la capital. En aquest plantejament, les forteses de Girona i d'Hostalric, per exemple, passaven a ser vistes com a peces clau d'un «passadís» neuràlgic que vinculava Barcelona amb la franja fronterera.

Com a obra principalment dels estats, la frontera ens remet, doncs, als límits establerts en funció dels interessos propis de la seva realitat específica. Interessos que en el marc de les monarquies absolutes eren, principalment, d'ordre dinàstic i territorial, geoestratègic i econòmic. Sens dubte, però, tots ells s'emparaven en darrer terme en la correlació de força militar entre els respectius estats implicats; una realitat que es posaria especialment en evidència en les successives guerres entre ells, com les que van tenir lloc

al tombant del segle XVIII en els conflictes que enfrontaren la monarquia espanyola amb l'Estat francès: amb la República, durant la Guerra Gran (1793-1795), i amb l'Imperi napoleònic, durant la Guerra del Francès (1808-1814). Els dos conflictes, contrapuntats per una memòria encara ben present de la Guerra de Successió.

1. CATALUNYA SOTA L'ABSOLUTISME DE LA NOVA PLANTA:
LA MEMÒRIA DE LA GUERRA DE SUCCESSION DURANT
LA GUERRA GRAN I LA GUERRA DEL FRANCÈS

La implantació de la dinastia borbònica per la Guerra de Successió, va suposar la militarització del Principat de Catalunya, tant per la permanent presència de les tropes regulars damunt del seu territori, com per l'atenció posada en l'aixecament i reformes de les fortaleses, així com pel nou model administratiu i institucional que s'hi va implantar. Les úniques «limitacions» a aquesta militarització provenien de la desconfiança generada pel temor que la incorporació de la gent del país a la milícia es pogués girar en contra de la pròpia monarquia. En efecte, les resistències de la població catalana davant la nova situació serien constants al llarg de tot el segle XVIII.³ I a totes hi eren ben vius els records de la Guerra de Successió; i aquests hi serien especialment en els grans conflictes de finals de segle, com ara la Guerra Gran i, de retruc, la Guerra del Francès.

Molts factors contribuïren a propiciar la vigència del record de la Guerra de Successió. Com aquesta, també la Guerra Gran i la Guerra del Francès van ser uns conflictes que van immersir Catalunya dins una lluita d'interessos internacionals. En els tres casos es desencadenaren, alhora, factors propis d'una guerra civil. En tots es va tractar de conflictes en els quals els territoris de frontera entre França i Espanya van tenir una rellevància especial. I en els tres conflictes es va arribar gairebé a una situació pròpia d'una *guerra total* (tant pel que fa a la implicació de la societat civil com per les dimensions de la destrucció generada). Cal assenyalar, a més, que en la Guerra Gran i la

³ Cfr Ll. Roura: *Subjecció i resistència en el segle de la Nova Planta*, Vic 2006, Eumo.

Guerra del Francès, com en la Guerra de Successió, la indiscutible capitalitat de la ciutat de Barcelona va actuar com a vector destacat d'una especificitat catalana de fons que reapareixia en cada conflicte, tot i la disparitat de cada cas. Amb raó va poder assenyalar, en aquest sentit, el diputat aragonès a les Corts de Cadis Pedro María Ric y Monserrat, baró de Valdeolivos, després de fer un gran elogi del mèrit dels catalans i de subratllar els enormes perjudicis de la guerra al Principat, que «Cataluña es en el día un cuerpo sin corazón, porque su corazón era Barcelona, ocupada por traición».⁴

Són freqüents les referències a la Guerra de Successió que trobem en els testimonis de la Guerra Gran i de la Guerra del Francès, tant en textos francesos com en els de testimonis espanyols i catalans.

a) Testimonis francesos

En un rigorós informe sobre Catalunya presentat el 30 de març de 1812, el Secretari General de la Intendència del Departament del Ter, Mr. de Livoy, observava que l'aversion dels catalans pels francesos tenia el seu origen en les guerres freqüents dels seus respectius sobirans; s'havia vist especialment incrementada amb la llarga Guerra de Successió; havia fet noves arrels amb la guerra de 1793, i havia arribat al seu punt més àlgid amb la de 1808. En comptes de caps experimentats i de tropes aguerrides, els catalans tenien la seva força, sobretot, segons Livoy, en uns records que exercien un enorme poder envers els seus esperits.⁵

La proclamació als espanyols feta a Baiona el 8 de juny de 1808, per la seva banda, remarcava que tot i que feia més d'un segle que no hi havia una situació de «guerra intestina» a Espanya, tanmateix, no s'havien curat encara els mals de la Guerra de Successió; i que per això mateix calia tenir cura especial per aprendre'n la lliçó.⁶

De manera semblant, un manifest publicat el febrer de 1793, defensant la conveniència d'atreure els catalans, remarcava la necessitat de contrarestar el sentiment antifrancès de la població catalana, tan reforçat per la memòria sempre present de la Guerra de Successió, i reconeixia obertament la

⁴ DS, 5 maig 1811, p 1014.

⁵ Archives de l'Armée de Terre, Vincennes: 1M 1341 [18-19] f 12 i 28.

⁶ Archives Nationales, París: AF IV 1610¹.

responsabilitat que tingueren els francesos en els mals ocasionats per la seva actuació durant aquell conflicte.⁷

Per la seva banda, quan Augéreau va adreçar-se als catalans, amb la seva proclama de 20 de febrer de 1810, recordava insistentment l'engany del qual els catalans havien estat víctimes per part dels anglesos durant la Guerra de Successió: «Cent anys ha –deia– que armaren vostres antepassats contra dels Borbons, i los abandonaren en mitg del camp de batalla.»⁸ Precisament el 1810 es va publicar un text anònim titulat *Observations sur les causes immédiates du changement de dynastie en Espagne* que certificava que les malvestats que en aquests moments podien atribuir-se als francesos no eren res en comparació amb les dels anglesos durant la Guerra de Successió espanyola el 1705.⁹

De manera més reiterada encara, la referència a la Guerra de Successió la trobem entre els testimonis i protagonistes de la Guerra Gran. En general, els revolucionaris francesos tendien a recordar o a referir-se a la Guerra de Successió pel paralelisme d'aquell conflicte amb el que estaven vivint, sobretot pel que fa a la dimensió internacional de tots dos. Aquest és el cas, per exemple, del discurs de Mirabeau a l'Assemblea Nacional el 27 de març de 1792, on en relació a la guerra amb Espanya remarcava les conseqüències negatives que la de Successió havia tingut per a França –i l'avantatge que això havia suposat per a Anglaterra–¹⁰ i, per la seva banda, Barère,¹¹ clar partidari de la guerra amb Espanya, proclamava que si amb la implantació de la dinastia borbònica a Espanya Lluís XIV havia pogut dir que «ja no hi ha

⁷ Sobre el *Manifeste que le général en chef de la République française fait aux bons et véritables catalans...* vegeu Ll. Roua : « Une République catalane au temps de la Révolution ? » a *Annales Historiques de la Révolution Française* 2 (1994) 257-265.

⁸ AANN, París AF IV 1625.

⁹ «Les armées anglaises ne travaillèrent qu'à la destruction des provinces qui eurent le malheur de croire à la sincérité de leurs promesses. Les soldats livrés à livresse commirent partout les plus cruelles violences et les plus horribles sacrilèges. Les propriétés et les autels furent la proie de leur rapacité et le théâtre de leurs vices. Toute leur tactique fut celle d'armer les habitants les uns contre les autres, d'organiser la guerre civile, de multiplier les bandits, les assassins et les victimes, de remplir le pays de vols, d'adultères, de violence, d'homicides et de sacrilèges!» (*Observations sur les causes immédiates du changement de dynastie en Espagne*, París 1810, citat per J.P.Bertaud, A. Forrest, A. Jourdan : *Napoléon, le monde et les Anglais. Guerre des mots et des images*, París 2004, Éditions Autrement, p 84).

¹⁰ AP, XL p 540.

¹¹ AP, LIX p 690 [discurs de 7 de març 1793].

Pirineus», ara això es podria dir amb molta més raó, un cop s'hagués portat la llibertat a Espanya.

Tanmateix, els testimonis més propers al marc del conflicte no es van estar de trobar-hi paral·lismes sobre qüestions internes. Aquest és el cas de l'autor del text «Observations sur l'Espagne»,¹² que es referia a la importància de les fortaleses existents a la frontera, a l'especificitat de la societat catalana i al seu malestar des del regnat de Felip V i la Guerra de Successió. En una proposta de «Pla general d'atac» feta el 1792 es recordava, entre altres coses, la importància de tenir present els errors de Berwick, durant la Guerra de Successió, que li havien fet perdre el setge de Roses i havia hagut de tornar a recular a Perpinyà. Calia evitar, doncs, cometre un altre cop el mateix tipus d'error en la situació actual, que es considerava molt semblant a aquella.¹³

L'oficial francès A. d'Herculais, lluny de reproduir els tòpics optimistes francesos pel que fa als catalans –com a enemics dels castellans i, per tant, suposats partidaris dels francesos– subratllava les pèrdues que els francesos havien hagut de patir durant la Guerra de Successió. I remarcava, a més, la important resistència que per motius anàlegs als d'aquell moment, també ara durien a terme els catalans i els aragonesos.¹⁴

Per la seva banda, l'actiu diputat català del Departament dels Pirineus Orientals Delcasso advertiria, en un informe presentat al Consell dels Cinc-cents, de la importància que tenia entre els catalans el record de la seva història, així com de les interdependències entre les societats catalanes a banda i banda dels Pirineus tot i la frontera formal establerta entre els dos estats.¹⁵ De manera semblant, encara uns anys més tard, una carta escrita a Barcelona i adreçada a l'ambaixador francès La Forest destacava la importància de la memòria històrica dels catalans, que es materialitzava en l'interès que tenia per a ells el manteniment de l'arxiu de la Corona d'Aragó com a referent per fonamentar les seves polítiques que actualment defensaven.¹⁶

De la importància que durant la Guerra del Francès continuava tenint al cap dels oficials francesos la Guerra de Successió pel seu paral·lisme amb

¹² Text datat del 22 de febrer de 1792 (AN F⁷ 4398, ff 4-6).

¹³ AG, «Mémoires et Reconnaissances» n. 1160, exp. 10.

¹⁴ AAE, «Mémoires et Documents» 210, f. 5; així com AN, AF II, 64. [abril de 1793].

¹⁵ AAE, «Mémoires et Documents» 50, doc. 31; així com AP, XC pp 618-619. [19 juliol 1796]

¹⁶ AAE, «Corresp. Politique. Espagne» 683 [carta de 19 de juliol de 1810].

el moment present, n'és un testimoni especialment destacat el del general Pelet. En una *Note sur la guerre d'Espagne*¹⁷ datada del 5 d'octubre de 1808, el capità Pelet parava especial atenció en els paral·lelismes entre la Guerra del Francès i la Guerra de Successió, tot i que en un determinat moment escrigué que «cette guerre me paraît absolument différente de celles qu'on a fait jusqu'ici»; en realitat aquesta afirmació era tan sols una referència genèrica al conjunt de les guerres en les quals havia hagut d'intervenir l'exèrcit francès, i era subratllada pel fet que les tropes napoleòniques tenien la necessitat de contrarestar «la multitude, les fureurs et les prodiges de toute une nation levée en masse, et les secours qu'elle tire de sa position, de ses montagnes et de l'étranger...» Tanmateix, segons Pelet, hi havia tanta analogia entre la guerra actual i la de Successió que permetia obtenir lliçons excel·lents per treure profit tant dels errors comesos anteriorment, com dels encerts: «C'était alors, comme aujourd'hui un changement de dynastie, un souverain chassé de ses États et venant les conquérir par les armes; des soulèvements excités par les puissances étrangères et soutenus par leurs armées» i, pel que fa als territoris de l'antiga Corona d'Aragó, aquestes presentaven el mateix caràcter d'insurrecció que a començament de segle. Així mateix, continuava Pelet, «on ne trouverait pas moins de rapprochements dans la conduite de la guerre à cette époque et dans la dernière campagne: tout le pays infesté par des miquelets, les subsistances détruites, les communications coupées, l'enlèvement des quartiers et des convois, le massacre des détachements et des hôpitaux, les villages, les maisons, les roches fortifiés, une terrible opiniâtreté dans la défense de ses postes, la mésintelligence entre les armées combinées et leurs généraux...» La lliçó que en treia Pelet era que calia que els francesos poguessin ser vistos pels espanyols, especialment per aquells més ben predisposats, com a llibertadors i no pas com invasors. Qualsevol altre plantejament havia de tenir en compte que s'hauria d'enfrontar a la bravura ja demostrada de la població en les conteses anteriors, com ara la Guerra de Successió, on la població de Barcelona, per exemple, tan sols va cedir la ciutat després d'haver estat capaç de resistir dotze assalts i d'haver-ne resistit un nombre semblant en una infinitat d'altres llocs. Remetent encara a la Guerra de Successió, Pelet remarcava que calia evitar conductes com les

¹⁷ AG (Vincennes), 1M 751.

que trobem en «la faiblesse de Philippe, les intrigues de la Cour, les désordres des ministres, la froide gravité de Berwick, la hauteur présomptueuse de Tessé, la légèreté d'Orléans, et les pillages de nos troupes». Només després d'haver adoptat aquesta actitud i si persistís encara la voluntat de continuar lluitant contra els francesos, caldria seguir l'exemple repressor practicat per Berwick –que va arrasar Xàtiva– o pel duc de Noailles –que va incendiar molts pobles de Catalunya–, o per Orléans o per Vendôme... Pelet acabava la seva *Note sur la Guerre d'Espagne* reiterant que allò que proposava no era pas nou, sinó que «on en a éprouvé une grande partie dans la guerre de Succession qui se prolongea pendant 13 ans en Espagne. Ce sont de tels malheurs qu'il faut éviter, et on y parviendra facilement si on joint enfin à la force et à la rigueur une sage politique».

b) Testimonis espanyols i catalans

Per als espanyols i, especialment per als catalans, la memòria de la Guerra de Successió era ben viva a final del segle XVIII. Havia estat ben present en el marc de la revolta del 1773, així com en les dels anys anteriors¹⁸ i adquiriria tota la seva força en els conflictes del tombant de segle –tant durant la Guerra del Francès, com especialment durant la Guerra Gran–. Globalment, els dos conflictes eren vistos com una nova invasió francesa, de manera semblant a com ho havia estat la Guerra de Successió; i pel que fa a Catalunya i la seva relació amb la monarquia espanyola, qualsevol tensió interna –especialment les derivades de la presència dels exèrcits– contribuïa a revifar velles inquietuds i recels mutus, que s'havien manifestat permanentment ben intensos al llarg del segle XVIII, i molt especialment entorn de conflictes importants, com ho va ser, per exemple, la revolta catalana contra les quintes, entre 1773 i 1775, dels quals n'han arribat mostres documentals ben destacades.¹⁹ En aquesta línia de desconfiança de les autoritats monàrquiques respecte dels catalans a final del segle XVIII, hi trobem testimonis qualificats, com el del funcionari de l'Audiència Francisco de Zamora, que cap al 1790 subratllava que els catalans de banda i banda de la frontera se sentien més units entre ells que no pas

¹⁸ Ll. Roura: *Subjecció i revolta en el segle de la Nova Planta*, Vic 2006 Eumo.

¹⁹ Pedro de Lucuce: *Precauciones contra alborotos, motines y rebeliones en la plaza de Barcelona*, edició a cura de Lluís Roura, Vic 2002 ed. Eumo; i també líobra citada a la nota anterior.

amb els seus respectius estats;²⁰ el del bisbe Díaz de Valdés, que proposava l'estratagema de restablir el sometent com a manera de mobilitzar sota les armes la població catalana, superant així la seva resistència als reclutaments i oferint garanties per al seu control, i remarcava el pes moral que tenia en l'esperit dels catalans l'emulació del passat;²¹ el de l'alcalde major de Tortosa, Nicolau Campaner, que va redactar una de les més enceses invectives contra la manera de ser dels catalans;²² el del governador militar de Barcelona, marquès de Baños, que el 1795 es lamentava que les mesures que ell havia proposat durant la Guerra Gran no s'haguessin dut a terme amb l'excusa que no era un bon moment per disgustar els catalans;²³ o el testimoni personal de l'oficial Miquel de Vives (futur capità general de Catalunya durant la Guerra del Francès) que en un escrit adreçat al comte de La Unión, l'1 de juliol de 1794 es lamentava de la discriminació de què era objecte a l'hora de reconèixer-li els seus mèrits militars, pel sol fet de ser català.²⁴

El 1811, D. Antonio de Elola y Acevedo, comptador principal de l'exèrcit de Catalunya culpava la imposició dels «borbons de segona fila» –arran de la Guerra de Successió– de l'endarreriment de la Il·lustració i de les idees en què es trobava immersa Espanya des de feia més d'un segle. El manteniment de la Nació en la ignorància, deia, havia estat un dels instruments de la dinastia borbònica per tal de poder-la dominar, a canvi de la suposada defensa d'Espanya enfront de les tensions amb França. I aquesta política, exercida des del temps de Lluís XIV, segons Elola, era la que ara havia vingut a reactivar Bonaparte.²⁵

En tot cas, al començament del segle XIX la societat catalana tenia a flor de pell la tensió acumulada per les guerres properes –especialment la Guerra Gran–, per la memòria remota –particularment de la Guerra de Successió i de la imposició de la Nova Planta– i per la crisi present –sobretot econòmica,

²⁰ F. de Zamora: *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Barcelona 1973 Curial, pàg. 91s.

²¹ Cfr Ll. Roura: «Pedro Díaz de Valdés: propuestas de un eclesiástico relativas a la guerra y la revolución en Cataluña (1793)» a *Trienio*, 26 (1995) 211-224.

²² Comunicacions al comte de Lacy (carta adreçada per N. Campaner a Floridablanca el 15 de juny de 1790 (AHN, «Estado» leg. 3944).

²³ AGS, XII «Secretaría de guerra» leg. 6670, f. 13s.

²⁴ AHN, «Estado» leg. 3941⁽²⁾.

²⁵ Antonio de Elola: *Memoria sobre el recobro de la plaza de San Fernando de Figueras*, Tarragona 18 abril 1811, pàg. 5-6 [BC, «Arxiu Elola», 2/1 (8)].

però també política—. No és pas sorprenent, doncs, que tan bon punt es va rebre a Catalunya la notícia que havia estat suprimida per iniciativa de Murat la prohibició de dur armes, el conjunt de la població ho interpretés com el dret de mobilitzar-se per tal de canviar les coses i entre les quals, la més immediata, fos precisament la d'expulsar els francesos.²⁶ Com tampoc no és estrany que una de les primeres mesures de la *Junta Suprema Gubernativa del Reyno* hagués estat la supressió de la contribució personal de Catalunya, la que havia establert la monarquia borbònica arran de la Guerra de Successió; i que en aquesta decisió subratllés:

«...una contribución todavía más odiosa en su forma que gravosa en su esencia [...], que presenta más el aspecto de una servidumbre degradante para los infelices que la pagan que un recurso para el Estado que la percibe»

Per la qual cosa, la Junta Suprema acabava assenyalant que havia determinat suprimir d'una vegada aquest impost.

«liberando de semejante señal de esclavitud a una provincia cuyos habitantes son libres, leales y valientes».²⁷

Per la seva banda, quan a l'octubre de 1809 Antoni de Capmany va redactar l'informe que li havia encarregat la Junta Central per tal de fer un balanç de les opinions recollides en la consulta al país, no es va pas estar de deixar-hi reflectit el record del que havia estat la Guerra de Successió. Un record que esdevenia especialment present amb motiu dels esdeveniments generats per l'ocupació napoleònica:

En el año de 1708 –recordava Capmany– abolió Felipe V la celebración de Cortes en todas las provincias de la Corona de Aragón, como en castigo de la resistencia armada que hacían a sus derechos a la Corona de España en la obstinada guerra de Sucesión [...]. Entonces se vio que el cañón era la última razón de los Reyes.

I afegia, unes ratlles més avall:

²⁶ Vegeu en aquest sentit el testimoni de Blondel (agent a Barcelona de líambaixada francesa) AAE, «Corresp. politique. Espagne» 674 (25 maig 1808).

²⁷ AHN, «Estado» leg. 10, n. 11.

Así podemos añadir ahora, que la Francia nos despojó a principios del siglo pasado a los restos de nuestra antigua libertad, y a principios del presente la misma Francia nos viene a imponer las cadenas de la esclavitud, para que hasta la memoria perdamos de lo que fuimos.²⁸

2. GUERRA GRAN I GUERRA DEL FRANCÈS: DOS MOMENTS D'UN MATEIX CICLE

Sens dubte, els tretze anys que van des del final de la Guerra Gran fins al començament de la Guerra del Francès són molt poc temps, tant pel que fa a la memòria particular dels qui havien viscut aquell primer conflicte, com sobretot pel que fa a la memòria col·lectiva del país que n'havia estat escenari destacat. Les conseqüències de la guerra es mantien ben presents en una societat que, precisament, no dubtava a donar a aquell conflicte la qualificació específica de *Gran*. El 1808 només aquells que tenien menys de 18 anys podien tenir un record personal una mica vague d'aquell conflicte; i aquells que n'havien estat principals protagonistes no arribaven encara als 60. De manera que no tan sols la memòria de la guerra era ben viva, sinó que també eren ben vius tots els ressorts que havien de facilitar que es reproduïssin bona part dels mateixos comportaments. Això tindria un pes especial en el marc de la Guerra del Francès, un conflicte que havia de tenir molts factors comuns o paral·lels amb l'anterior. De manera que no és estrany que per a molts la lluita contra les tropes franceses de l'exèrcit de Napoleó pogués ésser vista com un rebrot de l'anterior malson.

Els termes amb què s'havia signat en el seu moment la Pau de Basilea, formant una clara aliança amb França, havia estat assenyalat per molts contemporanis com el factor clau de l'influx exercit per França sobre la política espanyola entre les dues guerres.²⁹ Aquell tractat suposava la consolidació d'una frontera entre els dos estats que reblava la separació

²⁸ *Informe presentado a la Comisión de Cortes por D. Antonio de Capmany* (Sevilla, 17 de octubre de 1809) [BN: Ms 20260¹⁷⁸].

²⁹ Cf Emilio La Parra: «Les changements politiques en Espagne après Brumaire» AHRF 318 (1999) pàg. 695-712 ; i Id.: *La alianza de Godoy con los revolucionarios (España y Francia a fines del siglo XVIII)*, Madrid 1992 CSIC.

política definitiva entre els territoris catalans dels Comtats i del Principat. I, com subratllava amb raó Antoni de Capmany l'any 1809, a causa de la Pau de Basilea s'havia hagut de trencar dues vegades amb Anglaterra, i es van patir tots els perjudicis econòmics que es derivaven de les pèrdues en el comerç i en la manufactura, així com en l'afebliment de l'estructura imperial espanyola; segons ell, aquell tractat havia estat la causa que Espanya quedés «esclava y tributaria de la Francia perpetuamente».³⁰

A més, i des del punt de vista francès, l'agent Blondel, remarcava que la Pau de Basilea havia estimulat la gal·lofòbia entre la població espanyola, desvetllant l'esperit de revenja contra els francesos;³¹ un sentiment gal·lofòb que potenciava la continuïtat que en l'àmbit dels sentiments populars i de l'agitació política impregnaria de manera particular el darrer quart del segle XVIII i el primer del XIX.

Complementàriament a la proximitat cronològica dels dos conflictes i a la continuïtat entre tots dos que en diversos aspectes va propiciar la Pau de Basilea, la Guerra Gran i la Guerra del Francès tenien molts paral·lelismes que no podien, ni poden, ser passats per alt, i que, en un intent de síntesi, creiem que podrien agrupar-se en els següents punts:

1r) Com ja hem anotat més amunt, en tots dos casos són conflictes amb una destacada dimensió internacional, que es caracteritza per l'enfrontament de França amb gairebé la resta dels estats europeus. Es tracta de dos dels principals conflictes de les anomenades «guerres de coalició» que es van succeir entre 1792 i 1815, i en els quals Anglaterra hi va jugar un paper clau. Inevitablement, aquesta polarització comportava que els conflictes es revestissin de l'enfrontament entre els partidaris de la renovació política i els del manteniment de l'absolutisme i de l'Antic Règim. Un revestiment, però, que la Guerra del Francès s'encarregaria de demostrar que era molt més complex que la simplista identificació dels uns i dels altres amb els ocupants i resistents.³²

³⁰ *Centinela contra franceses*, edició a cura de Françoise Etienne (Londres 1988) pàg. 83-86 i 97.

³¹ AAE, CP Esp 676 n. 4 full 8.

³² Cfr Stuart Woolf: *La Europa napoleónica*, Barcelona 1992, ed. Crítica.

2n) Tant la Guerra Gran com la del Francès van ser, en efecte, guerres d'ocupació. Una ocupació militar que es va materialitzar especialment sobre el territori –i per tant, sobre la societat– fronterer. Tot i que en la Guerra Gran hi va haver moments d'ocupació de territori sota domini francès,³³ en els dos casos es va tractar principalment d'episodis d'ocupació francesa dels territoris sota domini espanyol. I tant en la Guerra Gran com en la del Francès, els plantejaments similars de desplegament i d'estratègia militar van donar lloc a notables paral·lelismes; com, per exemple, pel que fa a l'interès en el control de les fortificacions i, per tant, a les estratègies per ocupar-les, assetjar-les o assaltar-les; o les similituds derivades de la consideració que els exèrcits d'ocupació havien d'esmerçar-se en la seva capacitat de subsistir per ells mateixos en el territori ocupat.³⁴ I també els comportaments de la població van seguir pautes similars; especialment a les zones fronteres. Els Pirineus van ser sempre un lloc de refugi per als insurgents, com ho remarcava una carta del general Lomet del 28 de maig de 1809.³⁵ Un informe del ministeri francès de la Guerra, del 10 d'abril de 1812, destacava la importància de les informacions relatives al fet que hi havia població insurgent de la frontera que feia passar gra i queviures per als catalans resistents, des de França; i el text mencionat ho comparava amb el que havia suposat la invasió de 1793.³⁶

3r) Aquest fet derivaria, inevitablement, en el paral·lelisme dels dos conflictes pel que fa al seu impacte econòmic. Aquest, en tots dos casos, va sobrepassar els nivells tolerables d'una economia d'Antic Règim, tant pel fet d'afegir-se a una conjuntura dramàtica de crisi econòmica, com pel pes de la fiscalitat ordinària, extraordinària i «immediata» que comportaren les dues

³³ Encara el 10 d'abril de 1812 un informe del ministeri francès de la Guerra mencionava les instruccions precises de l'emperador relatives a donar una resposta immediata a qualsevol intent d'invasió del territori francès per part de l'exèrcit o de la població catalana (AG, Vincennes C8 153, n. 56).

³⁴ Cfr J.R. Aymes: «La Guerra Gran (1793-1795) como prefiguración de la Guerra del Francès (1808-1814)» dins J.R. Aymes (ed.): *España y la Revolución francesa*, Barcelona 1989 ed. Crítica, pàg. 311-366. Cfr també Ll. Roura: «La Guerra de la Convención, la ocupación napoleónica y la primera crisis del Antiguo Régimen» dins G. Butrón y A. Ramos (eds.): *Intervención exterior y crisis del Antiguo Régimen en España*, Huelva 2000 Universidad de Huelva, pàg. 13-31.

³⁵ AG, Vincennes: C8 138, f. 56.

³⁶ AG, Vincennes: C8 153, n. 56.

guerres.³⁷ L'impacte econòmic de la guerra passava clarament, tant en la Guerra Gran com en la del Francès, pel sedàs de l'estructura social d'Antic Règim. De manera que ambdues guerres no només van afectar de manera desigual unes zones o unes altres, o uns sectors econòmics més que d'altres, sinó que també van potenciar la polarització social entre uns sectors benestants amb capacitat de recórrer a determinades estratègies i d'esgrimir el dret a exempcions i privilegis, i l'extrema penúria a la qual es veieren submergides les famílies dels sectors populars. La prolongació i intensificació d'aquestes penúries en la postguerra, a causa de la pròpia estructura tradicional de la societat d'Antic Règim, accentuà encara més la continuïtat amb la qual, a la pràctica, s'enllaçaren des d'un punt de vista econòmic els dos conflictes.

4t) No cal dir que l'ocupació militar francesa havia de generar un tipus de reacció molt similar en cadascun dels dos conflictes. Una reacció que desvetllava la memòria històrica dels grans episodis que en aquest sentit s'havien anat registrant al llarg de l'època moderna, i molt especialment des de mitjan segle XVII. Una de les dimensions més immediates i superficials d'aquesta memòria es va traduir, en els dos episodis, en el revifament popular del sentiment gallòfob; un element que seria fàcilment i àmpliament atiat tant per la guerra ideològica i política com per l'estrictament militar. De manera que la lluita contra l'ocupació, més enllà de l'enfrontament dels exèrcits de dos estats, passava a ser, tant en la Guerra Gran com en la Guerra del Francès, la lluita de resistència d'un poble o d'una societat. Un fet que es plasmaria en el pes o el protagonisme de fenòmens com ara la formació de tot tipus d'iniciatives de mobilització y d'actuació armada que podem englobar sota el concepte genèric de «guerrilla» i que comprendria tot un ventall de formació de partides populars: partides d'«ordre» sorgides per fer front al contraban o als malfactors, partides de facciosos reiteradament indultades en temps de guerra a fi d'incorporar-les a les iniciatives militars, i partides tradicionals i d'autodefensa —entre les quals sobresortirien els

³⁷ Cfr Ll. Roura: *Guerra Gran a la ratlla de França. Catalunya dins la guerra contra la Revolució francesa*, Barcelona 1993 Curial, pàg. 217-240; J. Fontana i R. Garrabou: *Guerra y Hacienda. La hacienda del gobierno central en los años de la Guerra de la Independencia (1808-1814)*, Alacant 1986, J. Gil Albert; J. Fontana: *La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)*, Barcelona 1988 Ed. 62.

sometents i els miquelets...³⁸ En el cas dels sometents i els miquelets, però, cal distingir la seva diferent significació en la Guerra Gran i en la del Francès. En el primer conflicte, el restabliment formal del sometent va ser un recurs estratègic al qual va recórrer l'autoritat monàrquica per tal de mobilitzar la població, subordinant-la als dictats de l'exèrcit regular i, en canvi, el pla de creació d'una lleva general per formar un cos de miquelets va ser una iniciativa excepcional, però «sobirana», sorgida dels municipis catalans, no pas per reforçar l'exèrcit de la monarquia, sinó per suplir-lo, donada la seva demostrada ineficàcia i la inhibició del seu comandament. En canvi, durant la Guerra del Francès, els miquelets tindrien una dimensió formal molt més pròpia dels «cossos especials» subordinats a l'oficialitat de l'exèrcit regular –malgrat les dificultats per garantir aquesta subordinació, donat el seu caràcter proper al de les partides irregulars–; i per la seva banda, el sometent tindria durant el conflicte napoleònic un notable caràcter municipalista i autònom respecte dels exèrcits regulars.

5è) La reacció a l'ocupació, doncs, va potenciar necessàriament una tensió política relativament larvada entre dues tendències contraposades que arrancaven com a mínim d'inicis del segle XVIII. D'una banda, la que sorgia dels interessos de l'administració monàrquica, aprofitant l'ocasió amb vista a reforçar els lligams de subordinació que, malgrat els desplegaments polítics i administratius duts a terme per la monarquia, encara es continuaven resistint a la pretesa culminació absolutista (especialment pel que fa a la centralització i uniformització administrativa, fiscal, militar...). I, de l'altra, les iniciatives sorgides dels interessos autonomistes d'àmbit local i municipal, de la ja mencionada capacitat de mobilització popular, de l'ancestral recel envers l'actuació de l'Estat –quasi sempre percebuda com a expressió d'ingerència–, o també del pes social, cultural i moral d'una reacció ressentida pel reformisme monàrquic i que gaudia amb una omnipresent capacitat d'agitació.³⁹

³⁸ *Ibid.*; vegeu també Ll. Roura: «Guerra pequeña y formas de movilización armada en la Guerra de la Independencia: ¿tradición o innovación?» *Trienio* 36 (2000) 65-93.

³⁹ Cfr Ll. Roura: *Subjecció i revolta en el segle de la Nova Planta*, Vic 2006 ed. Eumo. Cfr també Ll. Roura: «La Guerra de la Convención, la ocupación napoleónica y la primera crisis del Antiguo Régimen» dins G. Butrón y A. Ramos (eds.): *Intervención exterior y crisis del Antiguo Régimen en España*, Huelva 2000 Universidad de Huelva, p 18.

6è) En l'esclat d'aquesta capacitat d'iniciativa pròpia i de resistència tant durant la Guerra Gran com en la del Francès hi va jugar un paper destacat un altre paral·lelisme fonamental. En les dues ocasions, els esdeveniments evidenciaven no només la llunyania del poder de l'Estat, sinó la seva situació de crisi profunda que a la pràctica es traduïa en el bloqueig o incapacitat de la seva pròpia maquinària –en un buit del poder ordinari...– Aquest buit de l'Estat, que durant la Guerra del Francès va ser literal (per les renúncies dels monarques i la confusió entorn de les alternatives que es van posar en marxa), en el territori del Principat s'havia percebut ja durant la Guerra Gran. Ho mencionava el 1811 el diputat Ric a les Corts de Cadis, quan lamentava l'enorme indiferència que havia mostrat la Corona envers Catalunya durant la Guerra Gran.⁴⁰

7è) Guerra i Revolució

Un paral·lelisme destacat entre els dos conflictes és el que deriva del context revolucionari en el qual tenen lloc: el marc de l'impacte i el trasbalsament originats a Europa per la Revolució Francesa, en el primer cas; i el de les iniciatives que havien de desembocar en la revolució liberal espanyola, en el segon. Tanmateix, en el primer dels dos conflictes, la revolució que es vivia a França i el temor que es contagiés per part de la monarquia espanyola, van actuar com a factor determinant en la lluita contra els exèrcits de la Convenció; suplint així, en bona part, la feblesa de motivacions més profundes en aquella guerra per part espanyola, i condemnant les connivències d'aquesta amb la Revolució a poc més que formulacions episòdiques. Per la seva banda, durant la Guerra del Francès la Revolució va ser una dimensió fonamental entre els esdeveniments que van registrar-se en la societat espanyola (tant en l'esclat del conflicte com en la seva organització o en les iniciatives polítiques que culminarien en les Corts de Cadis). Entre els seus desencadenants tant l'ocupació militar per part de les tropes napoleòniques com l'abandonament de la monarquia van contribuir a facilitar la canalització de la pressió social d'aquella conjuntura cap a una dimensió «nacional-patriòtica», que fàcilment es convertiria en hegemònica. Però la realitat profunda d'una possible transformació revolucionària en

⁴⁰ DS, 5 maig de 1811.

la qual s'emmarcaren els dos conflictes va derivar també en els dos casos, pel que fa a la realitat espanyola i catalana, en una inofensiva hegemonia dels plantejaments patriòtics i religiosos. La revolució quedaria, doncs, demonitzada i relegada a no traspasar amb prou feines l'àmbit de les idees i els escenaris gaditans...

8è) Patriotisme i religió

La demonització de la Revolució Francesa va ser un factor clau en la continuïtat de la dimensió ideològica de la lluita contra els exèrcits francesos, tant dels «convencionals» com dels napoleònics. Els dos conflictes es van revestir així, des del primer moment, de conflictes de religió –presidits per la mentalitat de croada i les conseqüents exhortacions a la guerra santa–.⁴¹ La migradesa del racionalisme il·lustrat espanyol i la manca d'una burgesia amb iniciativa política van propiciar que el nacionalpatriotisme que trobem en la Guerra Gran i en la Guerra del Francès tendissin a reduir-se a sentiments primitius com ara la xenofòbia i la defensa de la «tradició» –de la qual la religió n'esdevindria immediatament l'emblema clau.

9è) Fidelitat monàrquica o voluntat secessionista

A Catalunya la consciència del pes de la Nova Planta al llarg de tot el segle XVIII havia afavorit la idea que en una ocasió propícia el Principat podria decantar-se per la restauració de les seves constitucions, independentment de quina pogués ser la fórmula més idònia. Aquesta era una idea temuda per la monarquia espanyola i que França podia veure com un important element de desestabilització. Tant durant la Guerra Gran com durant la Guerra del Francès seran freqüents els plantejaments i les iniciatives franceses en aquest sentit. Ja sigui considerant les possibilitats d'annexionar-se al Principat, com de facilitar la seva separació tant de França com d'Espanya. La varietat de propostes així com la diversitat de criteris, tant durant un conflicte com durant l'altre, evidencien el caràcter essencialment estratègic, populista i propagandista de les formulacions franceses més afalagadores per a la població catalana. En altres ocasions ja m'he referit a la prevalença de les

⁴¹ Cfr. Ll. Roura : «La contre-révolution en Espagne et la lutte contre la France, 1793-1795 et 1808-1814» en J.C. Martin : *Contre-Révolution en Europe*, Universitat de Rennes 2001, PUR, pàg. 205-219.

estratègies militars pel que fa a les propostes relatives a les formulacions d'annexió de Catalunya o d'instauració d'una República Catalana durant la Guerra Gran.⁴² Durant la Guerra del Francès les coses no seran pas gaire diferents. Del que es tractava, en els plantejaments que feien els francesos en relació amb les consideracions d'una possible existència de Catalunya separada de França i Espanya,⁴³ era de buscar la fórmula que pogués crear menys problemes i que fos capaç d'atraure el suport de la població amb vista a aconseguir els objectius militars i polítics de l'Imperi. Així ho evidencia el fet que les al·lusions mencionades es formulessin entorn de les mateixes dates en què les instruccions de París eren ben clares pel que fa al Principat: allò que calia fer eren els passos necessaris per tal d'incorporar-lo a França.⁴⁴ O que les proclames i iniciatives afalagadores d'Augéreau al començament de 1810 coincidissin amb els primers passos formals amb vista a l'annexió a l'Imperi de Catalunya (i d'Aragó, Navarra i Biscaia) com són els decrets de creació dels respectius governs particulars.

És interessant, en aquest sentit, remarcar el cas peculiar del govern d'Augéreau. Pel seu comportament en la Guerra del Francès, podem pensar que durant la Guerra Gran havia après la lliçó: la força i la intolerància podien comportar molt mals resultats a Catalunya. Així, la figura del general de divisió que durant la Guerra Gran havia prioritzat la implacabilitat dels criteris castrenses (com les seves actuacions militars contradictòries amb les ordres contemporitzadores amb la població catalana que havia dictat el general Dugommier, el maig de 1794; o la declaració de guerra a mort feta el juliol de 1794),⁴⁵ es convertí, durant la Guerra del Francès, en la d'una autoritat que semblava regir-se principalment per criteris polítics i «culturals» (reordenació administrativa del Principat, catalanització de l'administració francesa de Catalunya...). La brevetat del seu comandament com a Governador General de Catalunya ho ratifica: més que per raons de fons sobre els objectius

⁴² Cfr *Guerra Gran a la ratlla de França*, Barcelona 1993 Curial pàg. 145ss; i «Une République catalane au temps de la Révolution française?» AHRF 2 (1994) 257-265.

⁴³ Cfr Carta de Barcelona adreçada al ministre de la Guerra, 10 d'abril de 1810 (AG, Vincennes: C8 139, f. 3 n. 6; i també C8 155, n. 56).

⁴⁴ Cfr AG, Vincennes: C8 155, n. 51.

⁴⁵ Ll. Roura: *Guerra Gran a la ratlla de França*, Barcelona 1993 Curial pàg. 117 i 128.

polítics de Napoleó –de qui no sembla que en perdés la confiança, ja que immediatament seria destinat a Alemanya, al davant de l'11è cos de la Grande Armée– la seva substitució pel general Macdonald segurament va ser deguda a les pressions amb què Napoleó volia deixar tancada la qüestió del control del Principat; una voluntat difícil de conjuminar amb el to contemporitzador de les directrius d'Augéreau.

* * *

Tots aquests paral·lelismes, remarcant un mateix substrat i una dinàmica social, cultural, i política equiparables al llarg del període comprès entre 1793 a 1814, ens remetien, pel que hem vist, al final d'un cicle del qual en trobaríem el seu punt d'inici un segle abans. Les referències que hem vist a la Guerra de Successió i a la seva memòria durant la Guerra Gran i la Guerra del Francès ho corroboren; de manera que si aquella pot ser considerada com el moment inicial d'aquest cicle, els dos últims conflictes, conjuntament, n'esdevenen la seva cloenda, simbolitzada amb la fi de la Nova Planta. Però amb aquest fet no es tancava tan sols un parèntesi: es posava punt final a un model d'Estat –el de l'absolutisme monàrquic– i alhora es dibuixava l'esbós d'un nou marc socioeconòmic; d'un nou ordre militar i d'un nou model cultural i polític.

Tot plegat suposava, doncs, unes transformacions massa profundes perquè el tancament d'aquell cicle pogués desembocar en una simple restauració de l'ordre històric anterior o remot. De manera que el restabliment de l'absolutisme que va seguir a la fi de la Guerra del Francès seria incapaç de contenir l'impuls transformador que havia esclatat obertament en el marc d'aquest conflicte. Entre altres raons, perquè aquest impuls transformador tenia també arrels profundes en el conjunt de factors que giraven entorn de la capacitat de resistència enfront de l'absolutisme que havia mostrat la societat catalana al llarg de tot el segle XVIII. I, alhora, perquè es tractava també d'un impuls influït per la permeabilitat als processos transformadors que en el conjunt d'Europa venien marcant les pautes de la superació de l'Antic Règim des de la Revolució Francesa.

Tanmateix, però, el nou Estat sorgit d'aquest procés revolucionari faria propis, i culminaria, alguns dels llegats tant de l'Estat absolutista com del napoleònic; i entre els quals, sens dubte, un dels més destacats era precisament el del concepte de frontera. La inviabilitat del restauracionisme

absolutista d'Antic Règim i el pes del model napoleònic d'Estat contribuirien així, paradoxalment, a reforçar l'enquistament d'un concepte de frontera «natural» que responia tan sols a la voluntat de garantir uns determinats límits territorials de la sobirania. D'aquesta manera, el traçat fronterer entre França i Espanya, que havia sorgit en la segona meitat del segle XVII, acabaria reforçant-se i arribaria fins als nostres dies gairebé com una realitat irreversible.

GUERRA, FRONTERA I ABSOLUTISME (GUERRA GRAN, GUERRA DEL FRANCÈS I –DE REÜLL– GUERRA DE SUCCESSIÓ)¹

LLUÍS ROURA I AULINAS

Catedràtic d'Història Moderna a la UAB

Una frontera no és pas una realitat natural, sinó una fabricació artificiosa que respon a interessos concrets, que tant poden ser d'ordre polític com ideològic, econòmic, religiós, cultural o simbòlic. I en tots els casos la frontera esdevé sempre un espai identitari complex i contradictori, que defineix simultàniament factors i dinàmiques de separació, d'unió i d'interrelació.²

Des d'un punt de vista polític, la creació de la frontera respon principalment a la voluntat de fixar uns límits territorials de sobirania; i, tanmateix, –o potser precisament per això– la idea de l'existència d'unes suposades fronteres naturals entre els estats va adquirir una particular rellevància en el marc de l'absolutisme monàrquic. Pel que fa a Catalunya, és prou sabut que aquesta idea va tenir una especial repercussió a partir del regnat de Lluís XIII de França (i de la monarquia espanyola de Felip IV), culminant en l'establiment dels límits que es van fixar en el Tractat dels Pirineus i que separaven sota sobirania distints el Principat i els Comtats del nord. A partir d'aquell moment, la idea de frontera entre els sobirans francesos i espanyols va assumir els Pirineus com a límits «naturals». Tant la mutilació dels territoris catalans que va suposar la pau de 1659, com la idea

¹ Aquest text forma part del «Proyecto de Investigación del Ministerio HAR2008-03291/HIST» i s'emmarca dins de les línies de treball del «Grup d'Estudi de les institucions i de la societat a la Catalunya moderna (segles XVI-XIX. Grup de Recerca Consolidat. 2009 SGR 00318)»

² Vegeu, sobre el tema, el dossier «L'(a)frontera. Història, Pensament i Paisatge» a *Manuscrits*, n. 26 (2008), i també C. Mazauric i J.P. Rothiot (dir): *Frontières et espaces frontaliers du Léman à la Meuse. Récompositions et échanges de 1789 à 1814*, Nancy 2007, PUN.

borbònica del 1701 de considerar que havien deixat d'existir els Pirineus, en són proves ben clares. De la mateixa manera que la decisió de Napoleó d'annexionar els territoris al nord del riu Ebre, es formulava preveient la conveniència estratègica de substituir una frontera natural –la dels Pirineus– per una altra, no menys «natural» –la de l'Ebre.

Probablement, la prova més òbvia de la continuïtat, així com de l'artificiositat, de la frontera «natural» la trobem reflectida, a banda i banda de la ratlla, per l'establiment d'un rosari de fortaleses que havien de vetllar pel seu manteniment enfront de qualsevol amenaça. A la Catalunya *francesa* la febre de la construcció i remodelació de fortaleses de la segona meitat del segle XVII (Vauban va intervenir a Perpinyà, Cotlliure, Portvendres, Bellaguarda, els Banys, Prats de Molló, Montlluís i Vilafranca) es va produir precisament després de la divisió del territori pel mencionat Tractat dels Pirineus. Com a rèplica, la monarquia espanyola va actuar al sud de la nova frontera amb el mateix criteri, però amb el retard d'uns quants decennis –derivat, en part, de la situació de crisi i de les conseqüències de la Guerra de Successió–. Així, es van restaurar, reformar o construir de nou, els baluards militars de Roses, Figueres, Berga, Cardona i Castellciutat, inspirats també en Vauban i els seus deixebles. Tanmateix, a partir de la guerra de Successió, es barrejaven la voluntat de subjecció del territori català amb la importància fronterera dels Pirineus. De manera que les actuacions fetes al castell de Montjuïc de Barcelona i, sobretot, la construcció de la Ciutadella, responien tant a un plantejament com a l'altre, especialment pel pes de la convicció política i militar que no hi podia haver control de Catalunya i, per tant, tampoc de la frontera, si no se'n controlava la capital. En aquest plantejament, les fortaleses de Girona i d'Hostalric, per exemple, passaven a ser vistes com a peces clau d'un «passadís» neuràlgic que vinculava Barcelona amb la franja fronterera.

Com a obra principalment dels estats, la frontera ens remet, doncs, als límits establerts en funció dels interessos propis de la seva realitat específica. Interessos que en el marc de les monarquies absolutes eren, principalment, d'ordre dinàstic i territorial, geoestratègic i econòmic. Sens dubte, però, tots ells s'emparaven en darrer terme en la correlació de força militar entre els respectius estats implicats; una realitat que es posaria especialment en evidència en les successives guerres entre ells, com les que van tenir lloc

al tombant del segle XVIII en els conflictes que enfrontaren la monarquia espanyola amb l'Estat francès: amb la República, durant la Guerra Gran (1793-1795), i amb l'Imperi napoleònic, durant la Guerra del Francès (1808-1814). Els dos conflictes, contrapuntats per una memòria encara ben present de la Guerra de Successió.

1. CATALUNYA SOTA L'ABSOLUTISME DE LA NOVA PLANTA: LA MEMÒRIA DE LA GUERRA DE SUCCESSIÓ DURANT LA GUERRA GRAN I LA GUERRA DEL FRANCÈS

La implantació de la dinastia borbònica per la Guerra de Successió, va suposar la militarització del Principat de Catalunya, tant per la permanent presència de les tropes regulars damunt del seu territori, com per l'atenció posada en l'aixecament i reformes de les fortaleses, així com pel nou model administratiu i institucional que s'hi va implantar. Les úniques «limitacions» a aquesta militarització provenien de la desconfiança generada pel temor que la incorporació de la gent del país a la milícia es pogués girar en contra de la pròpia monarquia. En efecte, les resistències de la població catalana davant la nova situació serien constants al llarg de tot el segle XVIII.³ I a totes hi eren ben vius els records de la Guerra de Successió; i aquests hi serien especialment en els grans conflictes de finals de segle, com ara la Guerra Gran i, de retruc, la Guerra del Francès.

Molts factors contribuïren a propiciar la vigència del record de la Guerra de Successió. Com aquesta, també la Guerra Gran i la Guerra del Francès van ser uns conflictes que van immersir Catalunya dins una lluita d'interessos internacionals. En els tres casos es desencadenaren, alhora, factors propis d'una guerra civil. En tots es va tractar de conflictes en els quals els territoris de frontera entre França i Espanya van tenir una rellevància especial. I en els tres conflictes es va arribar gairebé a una situació pròpia d'una *guerra total* (tant pel que fa a la implicació de la societat civil com per les dimensions de la destrucció generada). Cal assenyalar, a més, que en la Guerra Gran i la

³ Cfr Ll. Roura: *Subjecció i resistència en el segle de la Nova Planta*, Vic 2006, Eumo.

Guerra del Francès, com en la Guerra de Successió, la indiscutible capitalitat de la ciutat de Barcelona va actuar com a vector destacat d'una especificitat catalana de fons que reapareixia en cada conflicte, tot i la disparitat de cada cas. Amb raó va poder assenyalar, en aquest sentit, el diputat aragonès a les Corts de Cadis Pedro María Ric y Monserrat, baró de Valdeolivos, després de fer un gran elogi del mèrit dels catalans i de subratllar els enormes perjudicis de la guerra al Principat, que «Cataluña es en el día un cuerpo sin corazón, porque su corazón era Barcelona, ocupada por traición».⁴

Són freqüents les referències a la Guerra de Successió que trobem en els testimonis de la Guerra Gran i de la Guerra del Francès, tant en textos francesos com en els de testimonis espanyols i catalans.

a) Testimonis francesos

En un rigorós informe sobre Catalunya presentat el 30 de març de 1812, el Secretari General de la Intendència del Departament del Ter, Mr. de Livoy, observava que l'aversion dels catalans pels francesos tenia el seu origen en les guerres freqüents dels seus respectius sobirans; s'havia vist especialment incrementada amb la llarga Guerra de Successió; havia fet noves arrels amb la guerra de 1793, i havia arribat al seu punt més àlgid amb la de 1808. En comptes de caps experimentats i de tropes aguerrides, els catalans tenien la seva força, sobretot, segons Livoy, en uns records que exercien un enorme poder envers els seus esperits.⁵

La proclamació als espanyols feta a Baiona el 8 de juny de 1808, per la seva banda, remarcava que tot i que feia més d'un segle que no hi havia una situació de «guerra intestina» a Espanya, tanmateix, no s'havien curat encara els mals de la Guerra de Successió; i que per això mateix calia tenir cura especial per aprendre'n la lliçó.⁶

De manera semblant, un manifest publicat el febrer de 1793, defensant la conveniència d'atreure els catalans, remarcava la necessitat de contrarestar el sentiment antifrancès de la població catalana, tan reforçat per la memòria sempre present de la Guerra de Successió, i reconeixia obertament la

⁴ DS, 5 maig 1811, p 1014.

⁵ Archives de l'Armée de Terre, Vincennes: 1M 1341 [18-19] f 12 i 28.

⁶ Archives Nationales, París: AF IV 1610¹.

responsabilitat que tingueren els francesos en els mals ocasionats per la seva actuació durant aquell conflicte.⁷

Per la seva banda, quan Augéreau va adreçar-se als catalans, amb la seva proclama de 20 de febrer de 1810, recordava insistentment l'engany del qual els catalans havien estat víctimes per part dels anglesos durant la Guerra de Successió: «Cent anys ha –deia– que armaren vostres antepassats contra dels Borbons, i los abandonaren en mitg del camp de batalla.»⁸ Precisament el 1810 es va publicar un text anònim titulat *Observations sur les causes immédiates du changement de dynastie en Espagne* que certificava que les malvestats que en aquests moments podien atribuir-se als francesos no eren res en comparació amb les dels anglesos durant la Guerra de Successió espanyola el 1705.⁹

De manera més reiterada encara, la referència a la Guerra de Successió la trobem entre els testimonis i protagonistes de la Guerra Gran. En general, els revolucionaris francesos tendien a recordar o a referir-se a la Guerra de Successió pel parallelisme d'aquell conflicte amb el que estaven vivint, sobretot pel que fa a la dimensió internacional de tots dos. Aquest és el cas, per exemple, del discurs de Mirabeau a l'Assemblea Nacional el 27 de març de 1792, on en relació a la guerra amb Espanya remarcava les conseqüències negatives que la de Successió havia tingut per a França –i l'avantatge que això havia suposat per a Anglaterra–¹⁰ i, per la seva banda, Barère,¹¹ clar partidari de la guerra amb Espanya, proclamava que si amb la implantació de la dinastia borbònica a Espanya Lluís XIV havia pogut dir que «ja no hi ha

⁷ Sobre el *Manifeste que le général en chef de la République française fait aux bons et véritables catalans...* vegeu Ll. Roura : « Une République catalane au temps de la Révolution ? » a *Annales Historiques de la Révolution Française* 2 (1994) 257-265.

⁸ AANN, París AF IV 1625.

⁹ «Les armées anglaises ne travaillèrent qu'à la destruction des provinces qui eurent le malheur de croire à la sincérité de leurs promesses. Les soldats livrés à livresse commirent partout les plus cruelles violences et les plus horribles sacrilèges. Les propriétés et les autels furent la proie de leur rapacité et le théâtre de leurs vices. Toute leur tactique fut celle d'armer les habitants les uns contre les autres, d'organiser la guerre civile, de multiplier les bandits, les assassins et les victimes, de remplir le pays de vols, d'adultères, de violence, d'homicides et de sacrilèges!» (*Observations sur les causes immédiates du changement de dynastie en Espagne*, París 1810, citat per J.P.Bertaud, A. Forrest, A. Jourdan : *Napoléon, le monde et les Anglais. Guerre des mots et des images*, París 2004, Éditions Autrement, p 84).

¹⁰ AP, XL p 540.

¹¹ AP, LIX p 690 [discurs de 7 de març 1793].

Pirineus», ara això es podria dir amb molta més raó, un cop s'hagués portat la llibertat a Espanya.

Tanmateix, els testimonis més propers al marc del conflicte no es van estar de trobar-hi paral·lelismes sobre qüestions internes. Aquest és el cas de l'autor del text «Observations sur l'Espagne»,¹² que es referia a la importància de les fortaleses existents a la frontera, a l'especificitat de la societat catalana i al seu malestar des del regnat de Felip V i la Guerra de Successió. En una proposta de «Pla general d'atac» feta el 1792 es recordava, entre altres coses, la importància de tenir present els errors de Berwick, durant la Guerra de Successió, que li havien fet perdre el setge de Roses i havia hagut de tornar a recular a Perpinyà. Calia evitar, doncs, cometre un altre cop el mateix tipus d'error en la situació actual, que es considerava molt semblant a aquella.¹³

L'oficial francès A. d'Herculais, lluny de reproduir els tòpics optimistes francesos pel que fa als catalans —com a enemics dels castellans i, per tant, suposats partidaris dels francesos— subratllava les pèrdues que els francesos havien hagut de patir durant la Guerra de Successió. I remarcava, a més, la important resistència que per motius anàlegs als d'aquell moment, també ara durien a terme els catalans i els aragonesos.¹⁴

Per la seva banda, l'actiu diputat català del Departament dels Pirineus Orientals Delcasso advertiria, en un informe presentat al Consell dels Cinc-cents, de la importància que tenia entre els catalans el record de la seva història, així com de les interdependències entre les societats catalanes a banda i banda dels Pirineus tot i la frontera formal establerta entre els dos estats.¹⁵ De manera semblant, encara uns anys més tard, una carta escrita a Barcelona i adreçada a l'ambaixador francès La Forest destacava la importància de la memòria històrica dels catalans, que es materialitzava en l'interès que tenia per a ells el manteniment de l'arxiu de la Corona d'Aragó com a referent per fonamentar les seves polítiques que actualment defensaven.¹⁶

De la importància que durant la Guerra del Francès continuava tenint al cap dels oficials francesos la Guerra de Successió pel seu paral·lelisme amb

¹² Text datat del 22 de febrer de 1792 (AN F⁷ 4398, ff 4-6).

¹³ AG, «Mémoires et Reconnaissances» n. 1160, exp. 10.

¹⁴ AAE, «Mémoires et Documents» 210, f. 5; així com AN, AF II, 64. [abril de 1793].

¹⁵ AAE, «Mémoires et Documents» 50, doc. 31; així com AP, XC pp 618-619. [19 juliol 1796]

¹⁶ AAE, «Corresp. Politique. Espagne» 683 [carta de 19 de juliol de 1810].

el moment present, n'és un testimoni especialment destacat el del general Pelet. En una *Note sur la guerre d'Espagne*¹⁷ datada del 5 d'octubre de 1808, el capità Pelet parava especial atenció en els paral·lelismes entre la Guerra del Francès i la Guerra de Successió, tot i que en un determinat moment escrigué que «cette guerre me paraît absolument différente de celles qu'on a fait jusqu'ici»; en realitat aquesta afirmació era tan sols una referència genèrica al conjunt de les guerres en les quals havia hagut d'intervenir l'exèrcit francès, i era subratllada pel fet que les tropes napoleòniques tenien la necessitat de contrarestar «la multitude, les fureurs et les prodiges de toute une nation levée en masse, et les secours qu'elle tire de sa position, de ses montagnes et de l'étranger...» Tanmateix, segons Pelet, hi havia tanta analogia entre la guerra actual i la de Successió que permetia obtenir lliçons excel·lents per treure profit tant dels errors comesos anteriorment, com dels encerts: «C'était alors, comme aujourd'hui un changement de dynastie, un souverain chassé de ses États et venant les conquérir par les armes; des soulèvements excités par les puissances étrangères et soutenus par leurs armées» i, pel que fa als territoris de l'antiga Corona d'Aragó, aquestes presentaven el mateix caràcter d'insurrecció que a començament de segle. Així mateix, continuava Pelet, «on ne trouverait pas moins de rapprochements dans la conduite de la guerre à cette époque et dans la dernière campagne: tout le pays infesté par des miquelets, les subsistances détruites, les communications coupées, l'enlèvement des quartiers et des convois, le massacre des détachements et des hôpitaux, les villages, les maisons, les roches fortifiées, une terrible opiniâtreté dans la défense de ses postes, la mésintelligence entre les armées combinées et leurs généraux...» La lliçó que en treia Pelet era que calia que els francesos poguessin ser vistos pels espanyols, especialment per aquells més ben predisposats, com a llibertadors i no pas com invasors. Qualsevol altre plantejament havia de tenir en compte que s'hauria d'enfrontar a la bravura ja demostrada de la població en les conteses anteriors, com ara la Guerra de Successió, on la població de Barcelona, per exemple, tan sols va cedir la ciutat després d'haver estat capaç de resistir dotze assalts i d'haver-ne resistit un nombre semblant en una infinitat d'altres llocs. Remetent encara a la Guerra de Successió, Pelet remarcava que calia evitar conductes com les

¹⁷ AG (Vincennes), 1M 751.

que trobem en «la faiblesse de Philippe, les intrigues de la Cour, les désordres des ministres, la froide gravité de Berwick, la hauteur présomptueuse de Tessé, la légèreté d'Orléans, et les pillages de nos troupes». Només després d'haver adoptat aquesta actitud i si persistís encara la voluntat de continuar lluitant contra els francesos, caldria seguir l'exemple repressor practicat per Berwick –que va arrasar Xàtiva– o pel duc de Noailles –que va incendiar molts pobles de Catalunya–, o per Orléans o per Vendôme... Pelet acabava la seva *Note sur la Guerre d'Espagne* reiterant que allò que proposava no era pas nou, sinó que «on en a éprouvé une grande partie dans la guerre de Succession qui se prolongea pendant 13 ans en Espagne. Ce sont de tels malheurs qu'il faut éviter, et on y parviendra facilement si on joint enfin à la force et à la rigueur une sage politique».

b) Testimonis espanyols i catalans

Per als espanyols i, especialment per als catalans, la memòria de la Guerra de Successió era ben viva a final del segle XVIII. Havia estat ben present en el marc de la revolta del 1773, així com en les dels anys anteriors¹⁸ i adquiriria tota la seva força en els conflictes del tombant de segle –tant durant la Guerra del Francès, com especialment durant la Guerra Gran–. Globalment, els dos conflictes eren vistos com una nova invasió francesa, de manera semblant a com ho havia estat la Guerra de Successió; i pel que fa a Catalunya i la seva relació amb la monarquia espanyola, qualsevol tensió interna –especialment les derivades de la presència dels exèrcits– contribuïa a revifar velles inquietuds i recels mutus, que s'havien manifestat permanentment ben intensos al llarg del segle XVIII, i molt especialment entorn de conflictes importants, com ho va ser, per exemple, la revolta catalana contra les quintes, entre 1773 i 1775, dels quals n'han arribat mostres documentals ben destacades.¹⁹ En aquesta línia de desconfiança de les autoritats monàrquiques respecte dels catalans a final del segle XVIII, hi trobem testimonis qualificats, com el del funcionari de l'Audiència Francisco de Zamora, que cap al 1790 subratllava que els catalans de banda i banda de la frontera se sentien més units entre ells que no pas

¹⁸ Ll. Roura: *Subjecció i revolta en el segle de la Nova Planta*, Vic 2006 Eumo.

¹⁹ Pedro de Lucue: *Precauciones contra alborotos, motines y rebeliones en la plaza de Barcelona*, edició a cura de Lluís Roura, Vic 2002 ed. Eumo; i també líobra citada a la nota anterior.

amb els seus respectius estats;²⁰ el del bisbe Díaz de Valdés, que proposava l'estratagema de restablir el sometent com a manera de mobilitzar sota les armes la població catalana, superant així la seva resistència als reclutaments i oferint garanties per al seu control, i remarcava el pes moral que tenia en l'esperit dels catalans l'emulació del passat;²¹ el de l'alcalde major de Tortosa, Nicolau Campaner, que va redactar una de les més enceses invectives contra la manera de ser dels catalans;²² el del governador militar de Barcelona, marquès de Baños, que el 1795 es lamentava que les mesures que ell havia proposat durant la Guerra Gran no s'haguessin dut a terme amb l'excusa que no era un bon moment per disgustar els catalans;²³ o el testimoni personal de l'oficial Miquel de Vives (futur capità general de Catalunya durant la Guerra del Francès) que en un escrit adreçat al comte de La Unión, l'1 de juliol de 1794 es lamentava de la discriminació de què era objecte a l'hora de reconèixer-li els seus mèrits militars, pel sol fet de ser català.²⁴

El 1811, D. Antonio de Elola y Acevedo, comptador principal de l'exèrcit de Catalunya culpava la imposició dels «borbons de segona fila» –arran de la Guerra de Successió– de l'endarreriment de la Il·lustració i de les idees en què es trobava immersa Espanya des de feia més d'un segle. El manteniment de la Nació en la ignorància, deia, havia estat un dels instruments de la dinastia borbònica per tal de poder-la dominar, a canvi de la suposada defensa d'Espanya enfront de les tensions amb França. I aquesta política, exercida des del temps de Lluís XIV, segons Elola, era la que ara havia vingut a reactivar Bonaparte.²⁵

En tot cas, al començament del segle XIX la societat catalana tenia a flor de pell la tensió acumulada per les guerres properes –especialment la Guerra Gran–, per la memòria remota –particularment de la Guerra de Successió i de la imposició de la Nova Planta– i per la crisi present –sobretot econòmica,

²⁰ F. de Zamora: *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Barcelona 1973 Curial, pàg. 91s.

²¹ Cfr Ll. Roura: «Pedro Díaz de Valdés: propuestas de un eclesiástico relativas a la guerra y la revolución en Cataluña (1793)» a *Tríenio*, 26 (1995) 211-224.

²² Comunicacions al comte de Lacy (carta adreçada per N. Campaner a Floridablanca el 15 de juny de 1790 (AHN, «Estado» leg. 3944).

²³ AGS, XII «Secretaría de guerra» leg. 6670, f. 13s.

²⁴ AHN, «Estado» leg. 3941⁽²⁾.

²⁵ Antonio de Elola: *Memoria sobre el recobro de la plaza de San Fernando de Figueras*, Tarragona 18 abril 1811, pàg. 5-6 [BC, «Arxiu Elola», 2/1 (8)].

però també política—. No és pas sorprenent, doncs, que tan bon punt es va rebre a Catalunya la notícia que havia estat suprimida per iniciativa de Murat la prohibició de dur armes, el conjunt de la població ho interpretés com el dret de mobilitzar-se per tal de canviar les coses i entre les quals, la més immediata, fos precisament la d'expulsar els francesos.²⁶ Com tampoc no és estrany que una de les primeres mesures de la *Junta Suprema Gubernativa del Reyno* hagués estat la supressió de la contribució personal de Catalunya, la que havia establert la monarquia borbònica arran de la Guerra de Successió; i que en aquesta decisió subratllés:

«...una contribución todavía más odiosa en su forma que gravosa en su esencia [...], que presenta más el aspecto de una servidumbre degradante para los infelices que la pagan que un recurso para el Estado que la percibe»

Per la qual cosa, la Junta Suprema acabava assenyalant que havia determinat suprimir d'una vegada aquest impost.

«liberando de semejante señal de esclavitud a una provincia cuyos habitantes son libres, leales y valientes».²⁷

Per la seva banda, quan a l'octubre de 1809 Antoni de Capmany va redactar l'informe que li havia encarregat la Junta Central per tal de fer un balanç de les opinions recollides en la consulta al país, no es va pas estar de deixar-hi reflectit el record del que havia estat la Guerra de Successió. Un record que esdevenia especialment present amb motiu dels esdeveniments generats per l'ocupació napoleònica:

En el año de 1708 –recordava Capmany– abolió Felipe V la celebración de Cortes en todas las provincias de la Corona de Aragón, como en castigo de la resistencia armada que hacían a sus derechos a la Corona de España en la obstinada guerra de Sucesión [...]. Entonces se vio que el cañón era la última razón de los Reyes.

I afegia, unes ratlles més avall:

²⁶ Vegeu en aquest sentit el testimoni de Blondel (agent a Barcelona de líambaixada francesa) AAE, «Corresp. politique. Espagne» 674 (25 maig 1808).

²⁷ AHN, «Estado» leg. 10, n. 11.